

Dil Üzerine

Zihnin ürünü dil, mantık bağıntılarını merkeze taşımadan önce pek çok merhaleden geçmiştir: ‘bilgeleşmiş’, ‘edebileşmiş’, ‘dualarla’ törenselleşmiş ve nihayet akılcı bir çevreye kavuşmuştur. Dil doğal, canlı ve yüce bir varlıktır: eğer konumu insanın üzerindeyse, belki de bizim henüz tam olarak anlayamadığımız bir biçimde var olmaktadır. Eğer bir insan anadili dahi olsa dilin bütün ayrıntılarını bilemiyorsa o halde dil, insanı aşan, kuşatan bir konumda olmalıdır. Bu noktada ancak yerden göğe kadar bütün varlıklara canlılık atfeden yaklaşım dili hak ettiği yere taşır. Öyleyse bir varlık olarak dil, belki de ‘kendini var etmekte’, bunu da insanlar vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. İnsan konuşurken zihniyle ağzı arasındaki ilişkiyi milisaniyelerle hesaplayabilir. Düşüncelerini bir kanala sevk edip sözcüklere dönüştürerek seslerle ifade edebilir ama bu mekanizmanın nasıl çalıştığını tam olarak anlamaz. Bu noktada bildiğini bilir ve özgüvenle bu işlemi yerine getirir fakat tam olarak ne bildiğini bilmez. Konuşma bozukluklarından, telafuz hatalarına, ‘onu kastetmedim’ nidalarından, kontrolsüz bir kahkahanın absürt seslerine kadar geniş bir eksende buna örnekler gösterilebilir. Beyinle dil arasındaki ilişki üzerine koca bir literatür olmasına rağmen tespit olunan belli dürtü ve duyguların beyinde tetiklediği alanları ölçmeyle sınırlı kalırız. Bu işleyişin kimyası çözümlenmiştir ve dijital simülasyonlar da vardır ama bilişsel bakımdan dilin tam olarak nasıl çalıştığını henüz anlayabilmiş değiliz.

İnsan konuşurken zihniyle ağzı arasında koordinasyonu milisaniyelerle hesaplayabiliyor ve düşüncelerini bir kanala sevk edip sözcüklere dönüştürerek seslerle ifade edebiliyorken bile estetik ve gerçek anlamda “dizgelerin dizgesi” olan bu mekanizmayı tam manasıyla anladığımızı söyleyemeyiz. Pek çok simülasyon bugünkü ihtiyaçları karşılayacak gerçeklikte sanallık sağlasa da doğanın sınırına gelindiğinde gerçekle kopya yine de ayırt edilebilir kalacaktır.

Aklımızda oluşan ve belki de önce bir buluta, bir sis yumağına veya bir sicime benzeyen düşünceleri sözcüklere

dökmek zor iştir. Bunu bizim gibi yapabilen makineler de henüz yok. Ama simule ederek başlayan ve zamanla geliştirilen yapay zekâ farklı parametrelerle işlevsel olarak 'gerçeğe yaklaşılmaya' aday. Fakat 'asla insan olmamaya da mahkum' durumda. Zira mevcut makineler ne yapıyor? Daha fazla veriyi farklı kategorilerde ve parametrelerde bir araya getiriyor ve bununla, hazırda yüklü olan ve biline gelen söz, ses ve konuşmalardan veri sağarak simülasyona ekliyor.

Evrendeki doğal seyre karşın, bilinçli bir biçimde 'upgrade edilerek' gelişen bir başka varlık daha yok. Fakat bu hangi noktada ortalama insan zihninin kabiliyetini aşacak bilemiyoruz. Satranç oyunlarına bakarsak bizi çoktan geçti. Ama insan kadar hür olabilecek mi? Duyguları hesaplayabilecek mi? Duygular nasıl simule edilir? Bunu nasıl yapacak? Bunlardan emin değiliz. Ama dili kullandığımızdan, dilin bize ait bir kabiliyet olduğundan veya bize özgü olduğundan eminiz. Bu bakımdan dil kaynayan bir kazan gibi düşünülebilir: konuşan milyarların çıkardığı gürültü akla getirilirse, benzetme için 'kaynayan kazan' hafif bile kalır ve biz de en iyi ihtimalle bir kaval gibi ya da diyelim ki bir klarnet gibi dilin kendini var ettiği bir araca dönüşürüz. Söyleyeceğimiz hiç bir söz dilin imkânlarını aşamayacağı için onun içinde kalmaya mecburuz. Bu, nesneyle özneyi yer değiştiren aklın varacağı sonuçtur. Burada dil özne, birinin konuşması ise onun suretidir. Son yüzyıllar insanın özne olduğu, sonra da dil dahil karşısına gelen her şeyi inceleme nesnesi gibi görüp üzerinde tasarruf kullanabildiği noktaya sıçradığı çağdır: temel kabuller değiştiğinde bakış açısı da değişir.

Kavramlar dünyasında özne ve nesne yer değiştirdiğinde insan özne konumuna gelmiştir. Böylelikle düşünce, dil ve kültür dahil her şeyi inceleyip üzerinde tasarrufta bulunacağı nesnelere dönüştürmeye başlamıştır. Çin'deyse, çok uzun zaman önce sonsuz ve kesin hesap yapılamayacağı ön kabulüyle eski bilgelerin gösterdiği izlekten ayrılmadan yapılan çalışmalarda teknik bilgiyi düzenli şekilde işleyen bir kültür yakalanmıştır. Joseph Needham'ın örneğindeki su saatlerinin yanılma payının yüzlerce yıllık düşüş seyrine bakarak, Batı'nın müdahalesi

olmasaydı Çin'de değişim nasıl olurdu sorusuna farazi ve ortalama bir yanıt alabiliriz.

Çin'de yazı gibi bilim de birikimcidir; ince işçilikle geliştirilen saat veya deprem çanları gibi bilimsel aletler aynı zamanda sanatsal ve manevi anlam taşır. Gözlemler nesnel olsa bile Çincenin sembolik dünyasında ifade bulduklarında yerleşmekte, beynelmilel saiklerden uzaklaşmaktadırlar. Öte yandan Batı'da bilimin kültür ve inanç dünyasıyla iç içe geçmesi ve sert mücadeleler göze çarparken: mabet, çarşı ve saray arasındaki rekabetten çarşı galip çıkar. Böylece Protestanlığa gelinceye kadar bilimsel ve sanatsal ufukları yüksek mühendislerle bilim insanları tutar. O sırada Çin'de yüksek ekonomik hareketlilik varken zenginlerin sarayla bağları, itibar ve sadakatiyle ölçülen büyük ailelerce kuşatılmıştır. Bunların idaresi altında işleyen devasa işletmelerdeki sermaye, yeni düşünce üretecek özgürlüğe ve özerk tutuma yönelmemiştir. Mançu devri (1644 - 1912) başlarında canlanan metafizik kuramlar kısa sürede klasik eserlerin lafzına göre mi, yoksa manasına göre mi ele alınacağı türünden kısır sorunlara takılmış; bir süre sonra kültür dünyası siyasi baskı ve sansürle karşılaşmıştır. 17. yüzyıldaki sözlük çalışmaları ile 18. yüzyılın başında canlanan neşriyat 1750'lerde meyvelerini verse bile edisyon ve matbuat esasen sarayın inisiyatifinde yürütülmüş, Avrupadaki gibi bağımsız girişimler sınırlı kalmıştır. Çin'de, sermaye birikimine rağmen burjuva benzeri bir sınıf, ekonomik ve kültürel dönüşümü canlandıran bir doku oluşmamıştır. Zira eski Çin'de kariyer, devlet hizmetinde mümkündür ve *kalemiye* en önemli sınıftır; yazıya en fazla katkı sağlayan, adından da anlaşılacağı üzere *kalemiye* olmuştur.

Tercihimizi sözden değil de yazıdan yana yaparsak Çince imlerin başat konumu, dilin tarih boyunca insanlar için bir araç olmaktan öte anlamlara sahip olduğunu ortaya koyar. Geleneksel düşüncenin hayata bakışı, nesnelere kurduğu ilişki, bugün bizim anlam ve faydasını tartıp araçsallaştırdığımız bakıştan farklıdır. Bugün dil herkes için para kazanmanın kariyer aracı olarak görülür. Ama bu dil bir araçtır, bir anahtar olduğunu düşünelim. Anahtar elinizde olabilir ama bu

anahtarla hangi mahalle, hangi sokak, hangi bina, hatta hangi katta nasıl bir kapıyı açacağınız size kalmıştır. Dili amaca dönüştürdüğünüzde sonu gelmeyecektir. Zira herhangi birinin, bir dili tamamiyle bilme imkânı yoktur. Onun çoğunu bilebilir, daha fazlasını da anlayabilir. Çince bu açıdan çok avantajlıdır. Ne kadar öğrenirseniz o kadar kolaylaşır. Hele ki üç-dört bin im duvarını aştıktan sonra imlerin parça ve anahtarlarını tanıyıp, daha önce görmemişseniz bile görsel özelliklerinden hareketle bir imin neyle ilgili olduğunu tahmin etmeye başlayabilirsiniz.

Eski Çinliler sembolik çağrışımları ağır basan bu sembollerle, sembollerin temsil ettiği gerçeklik arasında organik bir bağ olduğu fikrinden uzaklaşmamaya çalışmışlardır. İnsanlar 'gök' derken, gerçekten göğe işaret etmişlerdir. Ama şimdi biz 'gök' dediğimiz zaman ya da başka bir kavramdan bahsettiğimizde de sözcüğün lafzı ve semantik yükü arasındaki organik ilişki artık görünmez bir durumdadır. Burada bir başka problem ortaya çıkar. Gösterge (örn. göğün resmedilmiş hali olan im) zamanla işaret ettiği şeyin dışında da anlamlar yüklenir; böylece terimler, daha yukarıda kavramlar, kavramların üzerinde de belitler, yani genel geçer yasalar ortaya çıkar. Çince bu semboller o kadar çoğalır ki bir zaman sonra Çin yazısı tabiattan uzak kendi başına bir dünya oluşturur. En yalın çizgilere kadar indirgediğimizde dahi çizgiler bize her zaman logografik bir anahtar sağlamaz; anahtar parça ve kök imler -maden, su, bitki vs.- anlam alanlarını tanımlamada yardımcı olurken nihai manayı vermekte yetersizdir.

Yazının başköşedeki yeri, Çinliler için dilin tarih boyunca bir araç olmaktan öte anlamı olduğunu hatırlatır. Geleneksel insanın hayata bakışı, nesnelere kurduğu ilişki, bizim bugün onları araçsallaştırıp hayatımızda ne kadar anlamlı ve faydalı olacaklarını düşünürkenki bakışımızdan farklıdır. Bugün dil herkes için para kazanmanın, iş bulmanın, iyi bir kariyer yapmanın aracıdır. Ama bu bir araçtır, bir anahtar gibidir; elinizde olabilir ama anahtarla hangi mahallede, hangi sokakta, hangi bina veya katta, nasıl bir kapıyı açacağınız ayrı bir konudur.

Dili araca değil de amaca dönüştürürseniz, onun da sonu gelmez. Herhangi bir insanın bütün sözcükleri bilme ihtimali

yoktur ama Çince bu konuda avantajlıdır. Bu dil, ne kadar öğrenirseniz o kadar kolaylaşır. Hele ki dört bin im duvarını aştıktan sonra çoğunlukla imlerin içindeki parçaları görünce, sözcüğü daha önce görmesiniz bile cümledeki pozisyonundan ne olduğunu tahmin edersiniz. Bu her im için doğru sonuç vermese de işlevseldir. Sözcüğü görürsünüz onun ne olduğunu bilemeyebilirsiniz. İmlerin anlamlarını unutmayanlar da yanılabilir fakat bir şeyi okurken içindeki görsel unsurlardan anlam çıkarabileceğiniz bir yetkinliğe doğru ilerleyebilirsiniz. Çince zamanla kolaylaşmakla birlikte ileri seviyelerinde de sözlük kullanma ihtiyacı olan bir dildir. Düzenli çalışıldığında her yeni sözcüğün hatırdan kalması kolaylaşmakta, hafıza hızlı karşılık vermektedir. Bu seviye bir bakıma insanların yüzlerini ayırt etmekteki benzeyen türden bir tanımaya benzer. Ne kadar çok yüz tanırsak yenilerini hatırlamak o kadar kolaylaşır.

Dil kültürün taşıyıcısı olmaktan öte onun bir unsuruna dönüştükçe daha çok kendine döner ve estetik kaygıların, mecazi anlamın öne çıktığı, çoğunlukla da herkes için mümkün olmayan bir şey haline gelir. Dahası sözcüklerin birkaç harften oluşan hece yapısı, yerel ağız ve aksan özellikleriyle geniş bir coğrafyaya dağılan kullanımında, küçük ses farklarının anlam farkına yol açtığı nüanslarda belirsizleşir. Hece içinde sesli ya da sessiz bir harfin değişmesi söz dağarcığı içindeki bir başka sözcüğe işaret eder, sırf bu yüzden aynı dili konuşup da anlaşabilenler ve anlaşamayanlar kendi sosyal çevrelerinde sıkışıp kalmıştır. Ama bugün için bu artık bir sorun değildir. Modern eğitimle beraber eski ve yeni medya bu sorunu kökten çözmüştür: standart dil yaygın olarak bilinmektedir.